

Fiume: ahogy ők látták

Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban

Budapest, 2020, Nap Kiadó

Fiume. Horvátul Rijeka. Város az Adrián, amelyről e sorok írója elemista és polgári iskolai diákként azt tanulta: *corpus separatum* = külön test, „a magyar korona gyöngyszeme” (Kossuth Lajos). Akkor persze – a Kogutovicz Károly szerkesztette s a polgári iskolákban használt atlasz szerint – már rég nem az volt, de a „Fiume-mítosz” így is élt tovább, s hallottam: a két világháború között – ennek ellenére – a város népszerű turistacélpont volt a szomszédos Abbáziával s a közeli Cirkvenicával együtt. Ma sincs másként, s egy éppen megjelent, a Nap Kiadó gondozta kiadvány szerint régen sem. *Fiume és környéke a 19. századi magyar útirajzokban* – olvassuk a címlapon, s a tartalomjegyzéket fellelőzve benne olyan szerzők nevei sorakoznak fel, mint Teleki Domokos, Széchenyi István, Kossuth Lajos, Wesselényi Miklós, Herman Ottó s az egykori fiumieai gimnázium első magyartanára: Császár Ferenc vagy a zoológus, műfordító Garády-Gauss Viktor és mások. Valamennyien koruk Fiume- és Quarnero-képét rajzolják meg 1796-tól a 19–20. század fordulójáig. A kötet tartalmának summáját Kiss Gy. Csaba bevezetőjének sorai tartalmazzák: „Amikor II. János Pál 2004-ben meglátogatta a várost, Ivan Devčić, Fiume érseke azzal üdvözölte: Szentatya, egy olyan horvát városba érkezél, amelynek jelentős olasz és magyar öröksége van.” Nos, a hármas örökség „tanúhegyeit” a kötet írásaiban leljük meg, amely írások koronkénti kompetenciával rajzolják meg a *corpus separatum* mintegy százötven esztendőn átívelő történetének karakterisztikus képét. És – ahogy a kötet horvát nyelvű kiadásának előszavát író Irvin Lukežić mondja: „Fiume

múltját *sine ira et studio* kell... szemlélni.” Bízvást mondható: a reprezentatív útirajzválogatás minden írása a maga idejében – akarva-akaratlanul – e „jelszó” jegyében kapott publicitást. Pedig a város az elmúlt hat és fél század alatt több impériumváltozást is átélt. Az 1358-as, ún. zárai béke után csaknem félszázadon át „állt kapcsolatban a magyar koronával”, 1779-ben Mária Terézia – „uralkodói dipomával” – helyezte a magyar korona alá – a horvát rendek ellenérzéseit kiváltva. Ezt a státust Napóleon változtatta meg 1809-ben, amikor az ún. „illír tartományok” részévé tette a várost, amely csak 1822-ben került vissza Magyarországhoz, hogy aztán 1848 és 1868 között a horvát közigazgatás váltsa fel a magyart. A kiegyezés utáni félszázad „a leghosszabb folyamatos idő, amelyet Fiume »külön« testként (*corpus separatum*), a megyéknél tágabb közigazgatási autonómiával és olasz hivatalos nyelvvel magyar közigazgatás alatt töltött.” (Kiss Gy. Csaba)

Az 1918-as impériumváltozás s az azt követő újabb területi módosulások sem kímélték a város eladdig kiegyensúlyozott közéletét. Egyszer D’Annunzio katonái masíroztak a kikötőváros utcáin, 1944–45-ben meg Tito partizánjai bolygatták a közhangulatot.

A Ćurković-Major Franciska és Kiss Gy. Csaba válogatta útirajzkiötet egy szelídebb, tárgyyszerűbb várostörténetet tár elénk, amelyben annak koronként változó arculata rajzolódik ki, benne a *civitas* magyar hagyománykészletének színes világával. Egyúttal persze az az etnikai, nyelvi tarkaság is, amely az útirajzok bő évszázadot átfogó passzusában megelevenedik. Teleki

Domokos szerint 1796-ban „Fiumában egész olasz tónus vagyón’, s félszázad múltán Kolmár József is azt tapasztalja: „a nép... többnyire olasz”, „Fiumában tökéletes olasz várost köszöntesz”, amelyben „az itteni horvát is kérdésedre Si signoréval felel”. Az olasz nyelvi-etnikai dominancia az 1848-at követő „horvát közigazgatás” két évtizedében sem halványul, a kiegyezést követően, 1918-ig tartó „magyar korszak” idején ide látogató Kenedi Géza (*Az Osztrák Magyar Monarchia írásban és képben* című reprezentatív könyvsorozat Fiumét bemutató írás szerzője) is azt tapasztalja: „Fiumének határozottan olasz jellege és olasz társadalma van”, a nép olasz nyelvű politikai és társadalmi hetilapokat olvas, a Királyi Főgimnáziumban olasz a „tannyelv”, „melyet a fiumeiek előszerttel tanulnak”. A város olasz lakossága ennek ellenére „magyar érzelmű”, a „hazafias elem magva”, s e példát követi „a bennszülött szlovén népesség egészen”, s hasonlatosan a horvát lakosság többsége is „föltétlen híve a magyar lobogónak, s a hazafiság dolgában, ... a nép minden különység nélkül a magyar és olasz népelem köré csoportosul”.

Ez utóbbi időszakaszt a város prosperálásának jó félszázada követi. A félszázaddal korábbi „kicsiny”, „nagyobb hajók befogadására alkalmatlan” kikötő már világtengereket járó „nagy angol és francia gőzhajók, a Lloyd- és Adria gőzösök” fogadására képes, olasz bankok, pénzintézetek sora áll a lakosság rendelkezésére; s míg 1796-ban Teleki Domokos még csupán „nádmézkészítő” és „tobáknagyipáról” tesz említést, Kenedi 1884-es útijegyzetében – a korábban alapított „Smith és Meynier papírgyár” s a nagy teljesítményű angol-amerikai malom mellett – már a „Whitehead Robert-féle torpedógyáról”, rizshántolóról, petróleumfinomítóról beszél. A város értelmisége a „Centrale” kávéházban, az „Adamich téren” s a „Corsón” él társasági életet, míg „az irányadó és hangadó körökkel, az ún. magas értel-

miséggel... a »Casino patriottico« termeiben találkozni”.

És hol van a „magyar Fiume” – teheti fel a kérdést az olvasó, a „corpus separatum”, „a magyar korona gyöngye”?

A 19. század első felében a város közéletének két meghatározó kormányzója áldásos működéséről szólnak az útirajzok. Ürményi Ferenc 1824 és 1837 között, Nemeskéri Kiss Pál 1837-től 1848-ig töltötte be e pozíciót. A város korai felvirágoztatásában érdemeik múlhatatlanok. Ürményi is, Nemeskéri Kiss Pál is – a kormány nyújtotta támogatás mellett – saját vagyona kárára látta el feladatát; ahogy Nemeskéri Kissné írja: Ürményi „azért hagyta el állását, mert saját vagyonával nem győzte. Amit a kormány ad, abból telik a cselédségre; férjem minden jövedelme felmegy a pompára; és mennyibe kerül nekem is a reprezentáció...! Talán majd idővel Ő Felsége ezt kegyesen belátja.”

Ürményi érdemeiről Széchenyi is, Wesselényi is elismeréssel szól. Kormányzósága idején Fiume „épült, csinosodott, töltés által új piaca támadt, melynek Ürményi piac a neve”, s ő építtette a „boldok s talált gyermekek házát” – írja Wesselényi; Széchenyi pedig: a város „szépülése” Ürményinek tulajdonítható: Fiumének „jó és széles trottoire-jai vannak, s sár s por soha sincs.”

Ürményi kormányzósága idején Fiumének jól működő főgimnáziuma van, első magyartanára a kötetben a Quarnerót bemutató írással szereplő Császár Ferenc. Költő, pózáíró, műfordító, a horvát romantikus költészet későbbi mesterének, Ivan Mažuranićnak is tanára, kit utódként szívesen látott volna a fiumei magyar katedrán, s ki mestere hatására – bármily szokatlan – Berzsenyi-reminiszenciákkal teli magyar versekkel indul, s végül horvát költőként jut fel a Parnasszusra. Az ifjú Mažuranić – Mazsuranich János névvel – magyar nyelvű ódával köszöntötte a diétára induló Ürményit az 1830-as évek első felében.

Császár *Utazás a quarnerói szigeteken* című kötetbeli írása Fiume és főleg a sziget-

világ magyar emlékeiről, történelmi hagyományairól ad számot a korabeli historiográfia szintjén.

Az Ürményit váltó Nemeskéri Kiss Pál kormányzósága idején a *corpus separatum* – ezt is Kolmár József *Fiume és a magyar tenger mellék* című útleírásából tudjuk – már nemzetközi elismertségnek örvend: 1846-ban „a következő hatalmasságoknak” van a városban külképvisellete: az „egyházi birodalom”, Anglia, Bajorország, Dánia, Franciaország, az „éjszakamerikai egyesült statusok”, Oroszország, Hannover, Törökország, Németalföld, „Szardíniaország” s a „hetruriai és meklenburgi nagyhercegség”.

1867 s az azt követő Horvát-Magyar Kiegyezés a későbbi horvát közgondolkodásban, sajtóban, történetírásban, irodalmi művekben a nemzeti sérelem, a nemzeti jogok semmibevételének vádjaként jelenik meg. Pedig Európa egyetlen országában sem létezett ennél előnyösebb jogokat biztosító egyezmény anyanemzet és nemzetiségek között. A napi valóság – Fiume és a Magyar Tenger mellék esetében legalábbis – ennél árnyaltabb volt. A hajóskapitány, „a magyar nyelvű hajózási szakirodalom úttörője”, akadémikus Kenessey Albert 1867-ben írott *Egy nap Fiumében* című jegyzete egészen mást tükröztet. „A ... fiumeiak – írja – ... igyekeznek nemcsak magokat, hanem tengeröket, a tenger lakóit is magyarrá tenni! ... a kitömött halak szájába is magyar lobogócskákat tűztek, vagy azokat magyar színekkel festették be. Így rajongás mellett kételkedhetni-e, hogy az egész épület [ti. a piac L. I.] tele van magyar színekkel, s magyar címerekkel s Deák és a magyar miniszterek képeivel... S óvárogva várják a visszacsatolás napját! ... az alföld-fiumei vasúthoz az első kapavágást, hogy összekösse velük az ígért földjét, mely kikötőjük jövőjének egyetlen reménye.”

Mintegy másfél évtized múltán (1884) Kenedi Géza ugyanezt látja: Fiume „erős szirt a szláv áramlat közepén, melynek csúcspontján a rendíthetetlen magyar

zászló lobog. A város gazdasági és közműveltségi tekintetben a magyar állam védszárnyai alatt alig sejtett gyorsasággal fejlődött és fejlődik folyamatosan” – annak ellenére, hogy a „nagy szláv eszme” „erősen működik a horvát értelmiségnél, főként a beköltözötteknél”. Nemzetiségi sérelmekről – s azt hiszem: tárgyilagosak vagyunk – aligha lehet szólni, hisz a városban „a via della Fiumarán” horvát gimnázium működik, amely ugyan „a közjogi viszályok egyik botrányköve”, ám mint tanintézet „horvátországi autonóm igazgatás alatt áll”, „valósággal a nemzetközi »... területkivülséghez« hasonló jogokat élvez”. „Évenként 300 tanítványa van”, s „a történelmet és földrajzot horvát nemzeti szempontból tanítják” – írja 1892-ben Szinnyei Ottmár, *A magyar lobogó alatt az Adrián* című útleírás szerzője.

A kötetben közölt útirajzok szerzői szerint e konzolidált fiumei állapot a századfordulón tovább erősödött. A fiumei lakosság, kiváltképp a polgári réteg, rendkívül takarékos, vendéglőbe nemigen vagy csak ritkán jár, ám a napi szükséglet kívánta bevásárlás céljából szívesen megy a három, éppen csak megépült vásárcsarnokok valamelyikébe (1892-ben vagyunk) – „Fiume éléstárába”. Gyümölcsös, zöldséges, olajos kofák, mézárások kínálják portékáikat, kikkel a korán kelő háziaszonyok „nagy hangon alkuszna”, hogy a bevásárlás végén a halárusok csarnokában válogassanak, ahol „tarka-barka tengeri halak, óriási rákok, tengeri pókok, ehető kagylók, polipok, sepiák, tengeri tüsköncök várják ... a vevőt”. S hogy a tenger kínálta csemegék választéka mily gazdag, azt a kötet utolsó írása, Garády Viktor: *Tavaszi a tengeren* című útirajza példázza. A tengert s a környező szárazföldi tájat, a történelem viharos századait idéző romok, a közép-, a reneszánsz- és barokk-kori műemlékek sokaságát bemutató soraival Garády írása a kötet egyik legvonzóbb, legolvasmányosabb darabja. A zoológus szerző a tenger adta kincsek szépírói leírását fellapozva az olvasó óhatatlanul is

Zola *Párizs gyomra* című regényével vonja párhuzamba, csodálva a tengeri élővilág sokaságát – pedig annak csak töredéke kerül a fiumei halárusok pultjára. Nem csoda, hogy „a tengeri halpiac reggeltől estig, sőt néha késő éjjel is, folyton tele van vásárló közönséggel”.

A „boldog békeidők” Fiuméja – idézhetjük nagy- meg dédapáink egykor divatos szlogenjét Garády sorait olvasva, s még inkább a tenger lenyűgöző szépségét látató passzusokat: „Szép a mi tengerünk! Különösen... mikor a tükre sima és egyenletes, végestelenvégig ameddig a szem ellát, a tavaszi nap pedig ragyogó fényt, éltető meleget áraszt reá. Amikor partjai kizöldülnek, a tölgyek, a gesztenyefák nekilombosodnak, s a gyümölcsös kertek fehér és rózsaszín virágözönben úsznak. Mikor a violaszínű szigetek felől fehér vitorlák tűnnek elő és első pillantásra azt hiszed, hogy költöző kócsagsereg közeleg feléd, szétterjesztett, hófehér szárnyakkal vándorolva a kéklő messzeségen át, csak aztán veszed észre, hogy halászbárkák... Amerre a szem ellát, pezseg a tenger..., ragyogó szardínia mérhetetlen rajai kavarnak ... a víz színe alatt, eszeveszetten tolongva, tusakodva, nagy szorongással törve előre. ... És akkor ezüstös köntösük megcsillan a csendes habok fölött, ragyogó sávokat rajzolva a tenger felületén... És ezek a tündöklő, színes sávok szakadatlanul mozognak, hol kiszélesülve, hol pedig keskenyedve, ... hogy ismét egybeolvadjanak, egyetlen egy hatalmas, csillámló szalaggá, amely szelíd, alig észrevehető kanyargással továbbkigyózik a tenger sötétkéi, sima tükrén. És olyan fönsgésen szép, elragadó képet tár elénk, hogy önkénytelen eszünkbe jut a nyári égbolt fényes tejútja, amely valahányszor szemünkbe ötlik, mély megilletődéssel gondolunk a mennyég örökkévaló rejtelseire.”

A tenger „fölségesen szép, elragadó képe” nemcsak a dualizmuskori utazót ejti rabul. A „magyar Fiume” és a Tenger-mellék, a Quarnero hat-hét évtizeddel korábbi látogatója is elragadtatással csodálja

szépségeit. Kossuth Lajos, ki a „regényes vad szépségekkel teli” „Lujza-úton” át érkezve csodálja „a kedves Fiumét”, előtte „a szép tengeröblök szigeteit”, „árbocait”, „vitorlás hajóit”, úgy érzi: „az emberszem kevés felfogni e pompás látványt; feszül a kebel, elakad a lélekzet s az emberszív minden érverése egy nagy imádság”. Reméli: e csodát eddig „olgy kevésbé becsülő” magyar számára az ő „gyenge tolla” lesz az eszköz, amely „nemzetünkben sympathiát ébreszt” Fiume iránt. Jóslata a század végére valóság lett. Fiume, a Quarnero, a Tenger-mellék nemzetgazdaságunk, kereskedelmünk e monarchiakori bázisa, a magyar szellemi és politikai élet jeles képviselőinek kedvelt „mítoszává” nemesült térsége lett. Kossuth, Széchenyi, Wesselényi után írók, publicisták, tanárok, a magyar értelmiség s a közélet jelesei látogatják a várost és környékét, amely olyan műalkotások ihletője lett, mint az *Egy játékos, aki nyer* című Jókai-regény, Krúdy Gyula *Cirkuszkirály* című műve, Szabó Lőrinc *Tücsökzenéjének* szép strófája:

„Fiume”, mondta apám, „Fiume!
Jövőre megnézzük!” Bűvös zene
indult értem: ott vár a Parttalan,
ott, ott kezdődik, ami nincs, de van,
ott a tenger, a létező csoda...

A „polgári turizmus” felvirágzása idején – írja Kiss Gy. Csaba – „tízezrével indultak családosan magyar nyaralók a városhoz közel eső nevezetes fürdőhelyekre, Abbáziába, Cirkvenicába. A Velencébe készülő nászutasok... vasúttal érkeztek Fiuméba, majd innen a tengeren folytatták útjukat tovább... A jobb anyagi helyzetű középiskolákból osztályok százai kirándultak ide fölfedezni a tengerparti világot.” S hogy valójában mi tette e várost a mondottakon túl ily vonzóvá? A kötet horvát kiadásának bevezetőjét író Irvin Lukežić szavai adják meg a választ: a város vezetői „mindig olyan politikát folytattak, amely abban a pillanatban a leghasznosabb volt, és a legnagyobb, legjobb és legbiztonságosabb

nyereséget biztosította. Mert a fiumei ember – folytatja Lukežić – életmódjában és világfelfogásában a vidám és temperamentumos mediterrán, valamint a komoly és szorgalmas közép-európai ember érdeke elegyét képezte, miközben az erős szláv etnikai komponens intenzíven keveredett a román, germán és finnugor komponenssel. Ennek köszönhetően az egykori fiumeiek *par excellence* európaiak voltak, a város pedig a szó szoros értelmében, még ha miniatűr méreteken is, modern európai és világváros, vagyis *polis*.”

E *polis*-ről e hazában sokunknak van valamilyen Fiume-élménye. Van, ami nemzedékről nemzedékre öröklődik, s van friss, személyesen megélt, szerzett tapasztalás is. Van, aki a nagy- vagy dédapja fiumei „hadi szolgálatának” emlékét, van, aki a Tengerentúlra hajóra szálló elődökét őrzi. Családom Fiume-képét néhai nagyapám életútjának amerikai intermezzója motiválta, aki a múlt század elején, valamikor 1907–1908-ban indult szerencsét próbálni az Újvilágba – s a 90. genfi szoltár eléneklésével szállt hajóra sokadmagával Fiumében. Díszes bőrbevonatú utazóládája őrzi e kaland emlékét szobámban.

A recenzens a maga első Fiume-élmékét, -élményét sem mellőzheti: első találkozását a későbbi, immár „jugoszláv”

Fiumével. 1962-öt írtunk. Egy nyári egyetemi kurzus első magyar résztvevőjeként szálltam fel a Déli pályaudvaron a Budapest–Zagreb–Venezia „nemzetközi gyors” egyetlen, a határon átmenő kocsjába. Fiuméba kellett eljutnom. Egyetlen budapesti útitársam csak Zágrábig utazott. Croatia fővárosából már a Zagreb–Rijeka „brzi vlak” (gyorsvonat) kupéjában folytattam utamat. Kétkedve is, bizakodva is. Zarába kellett eljutnom, az éjszakát így Fiumében töltenem. Feleségem hajós unokabátyja adott egy szállodacímet, ahová – ekkor még gyarló horvát tudással – írtam is egy szobafoglalást kérő levelet. Kellemesen csalódtam. Éjfélét érkezve a hotelbe, a portás elővette fiókjából leveletem, s mosolyogva mondta: „soba je rezervirana” – a szoba rendelkezésemre áll.

Másnap a zárai hajó indulását várva megcsodálhattam a nemzetközi vizeken járó utasszállító óriásokat s az apró halászbárkák, vitorlás hajók sokaságát, majd – az Aleksa Šantić (szerb szimbolista költő volt) nevére keresztelt kisebb gőzösön Zára felé hajózva a bőra támasztotta, sok útitársam számára riasztó hullámverést, s aztán a Quarnerót elhagyva, már a nyílt tenger szépségeit s a hajónkat jó időn át kísérő delfinek „táncát”.

Lőkös István

LŐKÖS ISTVÁN (1933) irodalomtörténész, szlavista, nyugalmazott egyetemi tanár, Krleža-kutató.